

САНАА ОЛОХ

ХАҢЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№№ 105—106
(8550—8551)
СУБУОТА
2000 сый
Балаан ыйын
16 күнэ

ЧУРАПЧЫ УЛУУХУН ХАҢЫАТА

Балаан ыйын 14-15 күнүрүгэр "Айыллаан" народнай театр дыахтыгар улуус үөрэжин үлэһиттэрин күһүнү субэ муньахтара ытылыһа. Манна иитэр-үөрэтэр тэрилтэлэртэн уһууааннартан итинэнэ оскуолалартан барыта 500 киһи ынырыллан сана үөрэх дылын соруктарын кэпсэттилэр. Сүрүн дакылааты улуус дыахталатын баһылыгын солбуйааччы И.И.Яковлев онордо. Дакылаат сүһүнүкэн тыл эитиэ, сана атастаһыта тэрилинэ. Онон кытынылар— үөрэх улуустаагы управлениетын начальнига М.А.Никифоров, ЧИФКИС проректора Е.В.Пудов, Одьулууннаагы политехнической оскуола-лицей директора Г.И.Адамов, улуустаагы гимназия директора А.С.Иустинова, ынырылаах ыалдылпыт СР үөрэжин министрствотун кадровой поли- тикаса председатели С.Д.Солдатов, Чурапчы орто оскуолатын директора В.Н.Коркин уо.д.а. Субэ муньах официальной чааһын кэнниттэн эдэр учуутал- лары сүрэхтээһин итинэнэ таһаарылаахтык үлэлиир педагогтарык чыастаһын сизэ-туома ытылыһа. Театр фойетыгар үөрэнээччилэр сайыкты үлэ- лэрин түмүгүнэн оноһуллубут үүнээйилэр быһапкалара итинэнэ үөрэх тэрилтэлэрин үлэлэрин сырдатар буклеттар көрдөрүүтэ туруорулуунулар. От- тон кизэ өттүгэр уус-уран самодеятельность концерда буолла. Сарсынны күнүгэр субэ муньах кыттылаахтара секцияларынан тарсаһан үлэлээтилэр.

УЛУУС БАҢЫЛЫГЫН СОЛБУЙААЧЧЫ И.И. ЯКОВЛЕВ ДАКЫЛААТЫТТАН

Бийиги Республикабыт Пре- зидека М.Е.Николаев "Саха республиката XXI үйэ бастагы чыппарыгар сайдытын суол- лара" диэн үлэти республика общественноһын ортотугар кыаг сэгээрини ылла. Кини онно үөрэжирин үлэһиттэрин итинигэр үүнэр көлүөнэни өй- санаа, сизэ-майгы, эт-хаан өттүкэн чэгиэн-чэбдик, чөл олохтоох гына итэргэ-үөрэ- тэргэ моту сыал-сорук туруор- да. Манна үөрэхтээһин тилигин үүнэр үйэсэ уларыта тутуу сүрүн хайыскалара ыры- тылынылар. Ол курдук, баста- тан туран, уопсай үөрэхтээһин оскуолаларыттан араас көрүнүсэ уонна хайыскалаах гимназияларга, колледжтарга, институттарга, академияларга тийэс үөрэтин эгэлгэ көрүнүсэ- рин хаачыйар үөрэх тэрилтэ- лэрин сайыннары соруга ту- рар. Республика бары оскуо- лаларын үрдүк профессиона- льнай үөрэхтээх кадрдары- нан хаачыйы буолуохтаах. Үөрэхтээһин тилигин аныгы- ды үөрэтэр материалнай- техничексэй базаны үөскэтин ситиһилиэхтээх. Президентс- кэй уонна авторскай оскуола- лар ситимнэри кыһыт. Хас биридди улууска аһыллыахта- ах үрдүк үөрэхтээһин сана тилигин үөскэтин бири сүрүн хайыскаан буолуоба. Үөрэжиринин информацион- най-компьютернай ситимгэ киллэрин оноһуллуоба. Үйэ сагаланытыгар үөрэжирин сайдытын сүрүн хайыскалара итинник буолуохтара. Онон, үөрэх тэрилтэлэрэ бэйэлэрин күннээри үлэлэригэр бу ба- лаһанналары билэр уонна учуоттанар буолаллар эрэй- иллэр.

оскуола-сад, 23-һэ детсад, иккитэ дыаһыла-сад, үһэ дыһилик тииптээх уһууаан. Ки- нилэр үлэлэригэр итинки со- руктарга уонна баар пробле- маларга тохтууу баарылар. Кэники кэмгэ хроническай ыарыһаах оро ахсаана элби- ырэ декиннэрэр. Холобура, Чурапчы сэлээннээтигэр ытыллыбыт оперативнай бэ- рэбэркэ оскуолаа кириэн иннинээри саастаах оҕолор 38 бырыһааннара речевой де- фектээхтэрин быһаарда. 30 оҕо көрөрүнэн мөлтөх буолан улуустаагы балыһаа учуока туран. Ордух туберкулез па- лочкалаах оро ахсаана сыла- та эбиллэн илэр. Оҕо доруо- буйата биллэ-көстө мөлтөөбүтүгэр үгүс биричи- нэлэри көрүөхкө сөп. Бастатан туран, туһалыыр эйгэ, эколог- ика кэһиллэнтэ сүрүн биричи- нэ буоларыгар ханнык да мөккүөр суох. Иккиннэн, со- циальной биричиннэлэр; төрөппүттэр доруобуйалары- гар сыһыаннара, арыгы- лааһыннара-табахтааһыннара барыта түмүлэн оҕо доруо- буйатыгар охсор. Биччатын туһугар кыһаллыбат норуот кэскилин сарбынар. Ученай- дар этэллэринэн, оҕо сизэ- майгы, өй-санаа өттүнэн сай- дыыта 4-5 сааһыгар диэри си- гэр. Онон бу кэмгэ оҕо доруо- буйатын туһаарыа, эт-хаан өттүнэн сайыннарыа уһууааннар мунутуурдук үлэ- ниллэрэ эрэйиллэр. Манна бийиги улууска үгүс холобур- дар бааллар. Ол курдук, Чу- рапчысэл. "Кэскил" уонна Ха- тылы "Ньургунун" уһууаанна- ра хаһыс да сылын иитэр-үөрэ- тэр үлэлэригэр валеологияны киллэринэн, оро этин-синин эрчийэр, чэбдиригэр үлэни ытытынан дыарытаналлар. "Мичил" уһууаанка саха оҕотун генотибики чинчийэр үлэ тэриллэр. Сылга уонна Амма уһууааннара экология хайыс- хатын ырыгаллар. Үөһэ ах- тыллыбыттар үлэлэригэр тирэ- нэн улууска оро чөл доруобуй- алаах буолар хайыскаларын уһууааннар иитэр-үөрэтэр үлэлэригэр киллэрэххэ сөп.

Ол ханнык хайыскаларын? Бастатан туран, медицинскай үлэһиттэри, логопедтары сыһаанан-олохсунан үлэлэти. Иккиннэн, чаастатык ыалды- ар мөлтөх доруобуйалаах оҕолор бөлөхтөрүн тэрийин. Үсүһүнэн, надмалаах төрүтү чыаас физкультуралар дьарыгы киллэрин.Төрдүһүнэн, валео- логияны итинэнэ экологияны киллэрингэ салгыны-утумнаах- тык үлэлиирбит эрэйиллэр. Ба-

сийинэн, преемственность принцибигэр олобуран, уһууаан итинэнэ оскуола иитэр-үөрэтэр үлэлэрэ сити- нээх буолуутун ситиһин. Бу өттүнэн бийэсэ Болтоноҕо уонна Хайахсыкка ытыллар үлэ холобур буолуон сөп.

Үөрэжирин ситимигэр 19 орто, 1 бастагы сүһүөх, 7 оску- ола-сад, 5256 оҕону хабаан итии-үөрэтин үлэтин тэрийэ сылдыллар.

Сага үүмүт үөрэх дылын бири уталытыллыбат соругу- нан бэс ыйын 15 күнүгэр тахсы- быт "Үөрэх тэрилтэлэригэр попечительскэй сэбиэттэри тэ- рийини туһунан" СР Президе- нин ыйааһын олоххо киллэрин буолар. Бу болпуруос улуус баһылыгын сэбиэттэригэр көрүллэн, А.А.Шадрин пред- седателлээх улуустаагы коор- динациональ Сэбиэт тэрилин- нэ. Попечительскэй Сэбиэттэр хас биридди оскуоланы, уһууааны хабаан нэһиликтэр аайы тэриллэхтээхтэр, ону нэһилиэк баһылыктара бэйэлэ- рэ илээн-сагалан сайыахта- ра. Бу уруккуттан баар дьыһаах үгүс дыала буолар, ону билигин көрдөбүлгэ сөп түбэһиннэрэн, тэрээһин өттүнэн чыгэтэн биэрэрбит ир- дэтир.

Бүгүгүн күннээххэ итин үлэтигэр төрөппүттэргэ си- гэр, кинилэргэ баар итин баай опытыгар олохуор бу- оллахтына, үлэбит сити- нилиэххэ, дьонно-сэргэсэ тийинитэ итинэнэ көдүүстэ- эх буолуоба. маньык ба- лаһыһынаа норуот педагоги- ката хаһааннытаагар дараны улахан суолтаны ыһахтаах. Үөрэжирин аныгы үйэ ирдэ- биллэригэр эппэтиир буола- рын минигэр үөрэхтээһин сити- мин информационнай техно- логиялар эйгэлэригэр киллэ- рини бириэмэ ирдэбил буолла. Хас биридди эдэр киһи Интер- нет курдук компьютернай-ин- формациональ тийиктэри күннээһи олобор, үлэтигэр туһана үөрэжирин ситиһиэхтэ- эхпит. Манна улуустаагы үөрэх управлениетын "Тыа оскуо- латын сайдытын салалты- ын информационнай инфраструк- туратын" тэрийэр программа- тыгар республика таһымнаах экспериментальнай площадка статуһа икэриллэбитэ бийиги- ни үгүсэ эбэһиннэтир.

Көмөтө хаһаайыстыбала- ры тэрийин кэскиллээх дыа- ла. Бу—дохуот, бу—аһылык, бу—үөрэнээччилэри үлэсэ итин, идэсэ туһаайыа. Көмөтө хаһаайыстыбаны үчүгэйдик тэриннээххэ, кимтэн

да тутулууга суох финансовай, экономическай болпуруоһу эл- бэи быһаарыахха сөп. Рос- сияга, республикага да бас- тыг үлэлээх оскуолалар холо- бурдара онугу көрдөрөр. Бийиги да оскуолаларбыт ону таба өйдөөн, бу дыалаа са- орунуулаахтык эргиллэр кэмиз- рэ кэлээт диэн мин бигэтик эрэнибим. Үөрэх тэрилтэлэрин итин аһылыгын хаачыйыага туох ханнык иннинэ санитар- най-эпидемиологическай нору- малары тутууу эрэйиллэр. Кэники кэмгэ араас түбэлтэ, инфекция тахсарын билэ сылдыбыт. Онон, куруук сэ- рэхтээх буолуу ирдэтир. Ик- кининэн, итин аһылык соци- альнай көмүскэллээх буолуу функцията толордоһуна те- биллэр буолла. Кистэл буол- батах, кыһамат араа үөскээ- тэ. Үгүс оҕо ситэ аһаабакка, ачык кэлэр, ыйы ыйынан эт- арыны диэни көрбөттөр, киһилии аһыыр сирдэрэ— уһууаан эбэтэр оскуола осто- лобуйа. Ол итин, үөрэх тэ- рилтэлэрэ итинник арааа оҕолору барыларын чуолкай- дык билэр уонна босхо аһатар эбэһинэстээхтэр. Бэс аһары баран, кинилэргэ анаан, аһылык көрүнүн элбэтэн, хаһан да тиксибэт сонун аста- рын кэнниттэн юнигэр киллэ- рэн тарийдактарына улахан хайраллаах-махталлаах дыа- ла буолуо этэ.

Оскуола үлэтин быһаараа- ччынан, хамсатар күүһүнэн ки- ни кадрдара буолаллар. Ди- ректор, завуч, тэрийээччи—саа- май сүрүн фигуралар. Салайар кадрдар хамсааһыннара үлэсэ-хамнаса оксубатын туһуттан, эрдэттэн солбу- даһык бэлэмнээһинигэр үлэ барыахтаах. Хас биридди оску- олаа салалтаа резервэ баар буолуохтаах. Бу үлэни улуус- таагы үөрэх управлениета сүрүннөөхтээх уонна ирдэбил да онук туруоба диэн эһиги истинигитигэр эгэбит. Учуутал үүнэр көлүөнэни иитэр-үөрэ- тэр үрдүк аналлаах. Ол итин общество кинээх уруккуттан бачаанга диэри улахан көрдөбүллэри туруорар. Нору- от өйдөбүлүгэр учуутал— кизэ билилээх, дьонно-сэргэсэ на- ар үчүгэйи эрэ оморор, арыгы- лаабат, табахтаабат, атыннык этэххэ бары өттүнэн эңкилэ суох киһи буолуохтаах.

Арыгы уонна табах учуутал- ы кытары ханан да сөп тү- бэһиспэт көстүү диэн болпуру- ос хас биридди уһууаанга, оскуолаа күөсэ турда итинэнэ ирдэбиллээх буолуута бири- эмэ көрдөбүлэ буолла. Быйыл

сайын Президент М.Е.Никола- ев спорт болпуруоһугар ик- ки төгүл улахан муньах ытта, оно биллибитинэн, кини чөл олозу ситиһини спорду кыта- ры сибээстиир.Оскуолаларга туһаайан хас биридди үөрэнэ- эчи иккиттэн итэргэ суох спорттивнай секцияларга сылдыахтаах, бири да оробул спорттивнай кураһтэһинтэ суох хаалыа суохтаах диэн чопку сорук туруорда. Чөл олох ди- эн сүрдээх кизэ өйдөбүл, эл- бэх болпуруоһу таарыйар, уһун утумнаах үлэни эрэйэр. Манна туһуламмыт анал программаа олобуран үлэ барар буол- лагына, түмүктэрдээх буолу- оба.

Оскуолаларбыт материал- най базаларын ханатыыга, санардыны элбэх үлэ күүтэр.Таас тутуу бийэсэ сага сагаланан эрэр. 1950-1960-с сылларга тутуллубут оскуола- лар бири кэмгэ эргээр, айгы- рыр туруктаннылар. Ол итин, нэһиликтэртэн, оскуолалар- тан туруорсуу элбэх. Билигин таас тутуулар хас да сиринэн тэнгэ бараллар, кыаллыбат курдук. Ол эрэри, кыах көһүннэр эрэ, бастатан туран, гимназия тутуутугар болпуру- ос туруоба. Хайдах ба- лаһаннааһааһын, хайдах ста- тустаарын эһиги бары баркэ билээт. Ол кэнниттэн кэлэ- лэр— Мугудай, Соловьев, Аларга, Сылга оскуолалара. Билэргит курдук, тутуу сагала- нарыгар бастатан туран, сөп түбэһэр проектной-сметнай до- кументация наада. Кураанах туруорууга ким да тутууну ынырат. Ол итин туруорсар нэһиликтэр эрдэттэн сметнай -проектнай документацияны бэлэһини туруоруулааххыт.

Бүгүгүн күннээх сылпа- ранан 326 оскуола уһууаан үлэһитэ олорор дыһэлэрин усулуобуйатын туһаарга баараллар. Бу өттүнэн болпу- руос ордух улуус кинигэр уустук. Уопсай квартиралар тутуллубат буолтара ыраатта. Иннэ гынан, билгин Чурапчы орто уонна алын сүһүөх оскуо- лаларын, улуустаагы гимназия учууталлара, 41 мал, дыһа ку- ортаманнаһан олоролор. Ба- лаһаннааһы тосту көннөрөр сибикти чуһаһынан кэмгэ көстүбэт. Онон, чааһынай дыһэни тутууга эбэтэр аһы- лаһыга көмөлөһөр хайыска- ны ыһыан үлэлээһин нэһили- эк дыахталларыгар итинэнэ үөрэх управлениетын, оскуо- лалар салалталарыгар сорук быһытынан туруон наада.

норуот педагогикатынан ыччаты үөрэтии

БЭРТЭЭХЭЙ КИНИГЭ ТАХСЫБЫТ

"Ыччаты нуруот үтүө үгэстэринэн иити, үөрэтии, оҕону дьиннээх олоххо уонна үлээ бэлэмнээһин, нуруот кутун-сүрүн, өйүн-санаатын киһи аймах уолсай културатыгар дьүөрэлээн итэрик" курдук Республикабыт Правительствотун 1991 сыл ыам ийин 23 күнүгүгү уурааһар национальнай оскуолалары сакандан сайыннарыы концепциятын бигэрэстэн, саха оскуолата сайдар сана саахтара аркылыгытара, Ол эрэри, концепция сүрүн принциптар нуруот педагогикатыгар олобуруларын үөрэтирин үгүс үлэһиттэри ситэ-хого өйдүү иликтэр.

Норуот педагогикатын ассоциацията (правление председателэ Н. И. Шарин) көбүлээн саха итэр үгэстэр балаһа үөрэтиллэнэ, ааһарга литература баар буолла. "Народное образование Якутии" сурунаалга нуруот педагогикатыгар акаллаах 100-чээ суруйуу таһыста. К. С. Чиряев, Б. Н. Попов, А. П. Оконешикова, Д. А. Данилов, К. Д. Уткин, Л. А. Афанасьев-Тарис, И. С. Портнягин, А. А. Григорьева, М. А. Полова, В. Р. Ларионов уо. д. а. учуонайдар, этнопедагогтар, методисттар таһаарылаахтык үлэлээн саха этнопедагогикатыгар төрүт буолар үлэлэри, программалары, пособиелары суруйдулар.

Саха сиринээри Нуруот педагогикатын ассоциациятын Чуралчытаагы салаатын сэбиэтин председателэ Саха Республикатын үтүөлээх учуутала К. К. Пермяков "Норуот үтүө үгэстэрин ыччаты иитиһигэ" диир Ово саас уонна ово спордун сылыгар аһан ааһааччы болсомтогун хаммадык тардар, сонун ис хоһоонноох бэртээхэй кинигэни таһаартарда.

1996 уонна 1999 сылларга нуруот педагогикатын улуустаагы сэбиэте уонна үөрэх управлениета педагогическай ааһыылары тэрийэн барыта 50-ча дакылаат иһилиннэ. Олортон сорохторо ити хомуурунньукка кирибэттэрэ. Кинигэ К. К. Пермяков "Норуот педагогикатынан үлэни күүһүрдүүххэ" уонна "Норуот педагогикатын ассоциациятын Алаһар-

далагы сэбиэте" диир ыста-тылаларынан сабаланаар.

"Норуот педагогикатын саҕа ыһаарыы" олох көрдөбүлэ" буолбутун бигэрэстэн Республикабыт Президентэ М. Е. Николаев "Ыйиҥи дьин-кэргэн проблемаларыгар, туох ханнык иһинэ, дьикэ кэргэнэ оҕону иити болтуруостарыгар, ордук улахан болсомтоҕу уураһыт наада" (хомуурунньук 3-с стр.) диир сана соругу туруорда. Дьингэр, үлүүсүт учууталлара оҕону итэр үтүө үгэстэри, кынаттаах ох тыллара, таабырыннары, остооруйалары, номохтору уо. д. а. ово санаатын кетевэр, үөрдэр-көтүтэр, сэнээрэр биһирэм тыллара-н-өстөрүн таба тутталлар. Ол үтүө үгэспитин утумаахтык хайаа-хото киллэрэн, Россия үтүөлээх учуутала Е. Д. Макаров география уруо-гар "Таал-Таал эмээхсин" остооруйаны туттан учууталлар Россиятаагы конкурстарыгар биллэр-көстөр хайыыны ситиспэгэ, саха оскуолатын аатырдыбыта. Кини холобурунан фольклору туттан биһир дойдубаа Г. М. Яковлев, Дьокуускайтан М. С. Слепцова физика уруо-гун олус ситиһилээхтик ыһтан эмээ Бүтүн Россиятаагы күрэһи киллэппиттэрэ. П. В. Божедонов дирек-тордаах Хадаардаагы орто оскуола коллектива нуруот үтүө үгэстэринэн төрүттэрин-уустарын үөрэтиини киллэр-биттэри хайбаллаах суол, 1993 сыллаахха мин таһаар-гарбыт Ф. Ф. Захаров "Боо-туруускай улуус сахаларын төрүт уустара" документаль-най очеркаа олобуран кэлин сылларга нэһиллэхтэр төрүттэрин кэлсири номох-торунан байытыллыбыт ки-нигэлэр тахсатыллылар уөрдэр. Билигин Чуралчы ыччата бэйэтин төрдүн-ууһун хасыһан үөрэтэригэр, бэйэ-тин хаан-уруу аймахтарын, төрүттэрин түгү былыргыт-тан-номоххо кирибит Эл-лэй, Онобой сааһаттан били-гини көлөнөргө, бэйэтэргэр тиздэ аатталаан төрүт-уус табылгытын оностор кыах-танна. Хомойуох иһин, XVII үйэ бүтүүтүгүгү уонна XVIII үйэтээри сорох архаа дьыа-лалара умайбытынан; Ф. Ф. Захаров биллэр бэрт буолан

удумаһалатан табылгыны би-ир-икки көлүөнэни нөүгө сааһабытын үрдүкөн, соро-хтор табылгалара XVIII үйэ-тэн сабаланаар. Ол инни-нээбиллэр көстүбэтэх. Аһа-тор идэлээх, талааннаах су-руйааччы, историк-этнограф (демограф диир мин эбисин) Дьокуускай уонна Москва архивтарыгар үлэлээн, ха-сыһан суруйбут сөбүмэр, ча-мадан мунуан үлэтин ик-ки вариана Черкөөх музей-ыгар баар. Хас да сыл кэ-лэһиннэрэн баран, кээмэйэ улахана бэрт буолан бэчээт-тэмнэтэ. Ыйиҥи типогра-фиябытыгар бэчээтэммит үөһэ ааһабыт кинигэни биһир дойдубааһынан сылта-нан, Федот Федотовиһынан бэйэтинэн хас эмэ тэҕүл кыл-гаттаран Таатта уонна Чурал-чы баһылыктара өйөөн үбүлээннэр 2000 экз. таһаар-тарбытын. Бу кинигэни С. П. Ойунскай "Аһам сырдык аата" диир кинигэтигэр: "Итогом титанического тру-да стал документальный очерк "Родословная якутов ботурусского улуса" диир үрдүктүк сыналаабыта.

"Норуот үтүө үгэстэрин ыччаты иитиһигэ" кинигэ улу-ус итэр-үөрэтэр эйгэтигэр үлэһир учууталлар уонна уһуйааннар итэрэччилэрин нуруот педагогикатын үтүө үгэстэринэн ыччаты иитиһигэ туһалайан үлэни хайдах ытталарын кэлсири, түмэн көрдөрөр бастагы хомуу-рунньук.

Республикаа кизн били-инни ыһыт, айымньылаах-тык үлэһир РСФСР үтүөлэ-эх учуутала, улуус бочуотта-ах гражданина, новатор, пе-дагогическай наука кандида-та Егор Дмитриевич Макаров нуруот педагогикатын дьиннээх пропагандаһа, улууччулаах билээччигэ. Улууһун уонна республика хаһааттарыгар элбэхтик су-руйар, научнай-педагогичес-кай, уус-уран үлэлэрдээх. Бу хомуурунньукка кини "Өбүгэлэри айылҕаны ха-рыстаһар үгэстэрин туһаны-ахха" диир эколог-педагог быһыытынан суруйбут үлэ-тигэр саха нуруотун үгүс үтүө үгэстэрин санатар. "Ай-ылҕаа доһордуу сыһыан на-ада... урут айылҕа киһини кини гыммыт буоллаһына, билигин киһи айылҕаны ай-

ылҕа онорор кэмэ кэл-лэ",—диир түмүктүүр. Өбүгэ-лэр айылҕаны харыстаһар үгэстэрин төрөппүттэр оҕолоругар тиздириллэрин уонна биллэриллэрин кэһээ көрбүт икки табылгаларын сыһыанан экологическай култура таһымын биһэр.

Этнопедагог Г. А. Аһи-мова (Алаһар) уһуйаан итэр-уһуйар үлэтигэр Алгыс ба-лаһана айым үөрэһэр киһитиһи салаатын "Алаас оҕото" программаны олоххо киллэрэргэ, сизир-туому тыллаан-өстөөн, дьиннээх-тик "этээн-синнээн" көрдөрөргө табыгастаабын сөпкө көрдөрбүт.

Физкультура учуутала Манасютова Н. Н. дьик кэр-гэнэ ово этин-синин эр-чийэргэ нэһиллэргэр дьик кэр-гэн спортивнай комплексын, онно мин-комплекс (мун-нук) хайдах оҕолулуон сөптөөһүн схеманан көрдөрөн олус туһалаах сүбэни биһэрбит. Уһуйаан итэрэччигэ, акробатикаа, хамсаныыга үөрэтэр Сидо-рова А. Р. "Имгэстэй кыр-гыттар, күөрчэх ойор уолат-тар" диир улууспут, "Спор-тивнай Чуралчы" үтүө аап-пыт уһун үлэлэһэн түстээн суруйбут. Маладьыастар!

Бэртээхэй тыһынаах, бүгүнкү оскуола, төрөппүт, учуутал итэр-такайар үлэлэ-рингэр кырдыаас көлүөнэ үтүөкүн үгэстэрэ сааһаарын Пестерева В. Е. "Төрөөбүт алаас оҕо иитиһигэ суолта-та", РСФСР үтүөлээх учуутала Далбаева Т. К. "Кыргыт-тары кэргэни олоххо бэл-эмнээһинигэ санаалар", Смирникова Е. А. "Дьик кэр-гэһигэ итиһили", Сысолыти-на Л. П. "Эһэ, эбэ оҕону итиһилэр" үлэлэригэр таба-тык көрдөрөллөр. Үөрүөм иһин автордар үгэстэрэ үөрөппит оҕолорум, арыыча аһа саастаахтарыныын биһир-гэ үлэлэһитим. Дьэ, кырды-ык бүгүнкү эрдэһиннээх кэмгэ аһа көлүөнэбит үтүө үгэстэрин илгэлээх ити тыһы-на хайдах тыһын угар, өрүһүгэр улуу суолталааһын өйдөөн, үтүө үгэстэри саа-гыы байытан эрэллэр. Егор Афанасьевич бу "мунура көстүбүт" теманы аһыгы са-лайааччы-педагог харарынан дириһтик, ыһынарылаах-тык сырдалпыт.

"Аһа үтүө холобура" дии-эн үлэтигэр нуруот педагог-икатын ассоциациятын Кытаа-нахтаагы сэбиэтин председа-телэ Миронова М. В. үлэ чо-пчу опытын уонна 5 төрөппүт биһирэммит үтүө холобурдэ-рин сырдалпыт. Ол үлэтигэр "Уол оҕо-омук эрэл" диир педагогическай үөрэх су-руйуутун сыһыарбыт. Бу үө-нө Чечебутова А. Д. үлэтигэр-тэн кыһатыспит, Борисова А. Г. "20 сыл иһигэр" суру-гар бэйэтин биһиргэ үөрэммит 1977 с. оскуоланы бүтэрибит көлүөнэ ыһат олобун соци-альнай-демографическай итэриһтэ сырдаттыллыыта болсомтоҕу тардыа.

1967 сыллаахха Чуралчы орто оскуоланын бүтэрибит талааннаах ыччалыт Фили-пов В. Е. кыһыл көмүһү тарҕатан үөскэппит биһир факторынан тыл буоларын дакаастаан аан дойдуга аатырбыт арыыһыны онорон эдэр сааһыгар наука доктора буолан үөртэ. Колосова М. Г. "Саха олоһор тыл суолтата" диир рефератын ити научнай арыыһыга холуубун. Кэсип-лээх теманы таба тайаһымт Мария Гаврильевнаа саа-гыы өссө ситиһилээхтик үлэһиргэр алгыһын тиз-дэбин.

Республикабыт үтүөлээх учуутала В. Г. Слепцова, на-циональнай оскуоланы сай-ыннарыы туһунан концепци автордарынан биһирдэстэрэ, үлэтин "Оскуолабыт тус са-халым сирэйдээх буоларын туһугар" диир ааһабыта түбэһнээх буолбатах. Ол да иһин, кини рефератынан улу-успут айымньылаахтык үлэ-ли сылдаһар учууталларын биһир бастагы дьобуһунаах хо-муурунньуктарын түмүктээ-биттэрэ сизрдээх.

Розалия МАКАРОВА,
педагогической ұл
ветерана.

Литературной страници

Катя МОХНАЧЕВСКАЯ

Көтөбүн кыырайа киэн дуолга...

xxx
Маннайгы тапталым-
Ыра санаам ымыыта,
Тахсар күнүм чабыла,
Чогулуччу көрүүй дуу.

Таннарыма тапталбын
Ымыы буолан көтүөбүн,
Ытатыма сүрэхпин
Куруук ыллы сылдыабын.

Биитар модун кыыл буолан
Ыраас, сырдык тапталбын
Сиргэ-буорга тэлсимэ,
Күн сириттэн сүтөрүмэ.

Өйдөө өрүү, тапталым,
Хомпоруун хотой буолан
Ыраах, ыраах тус илин
Катен ааспыт күннэри.

xxx
Түннүк нөнгүө хаар түһэн
кыыдамныыр.
Тулам муус манган, сып-сырдык.
Ол эрэри ...
Уу-чуумпу.
Оттон санаам миэнэ
Тоҕо эрэ

Харанга хос иһигэр
хаайылларга дылы,
Салгына тийбэккэ
тууйуларга дылы.
Хаһаангыта эрэ бу санаам
Эрелим этэ дии. ...
Ол санаам
Сырдыкка, салгынгга
тардыспака
Испэр сөнгөн сылдыахтыыр.
Тахсан да диэн. ...
Эрелим сүттэбэ.

СААС КЭЛЛЭ

Сандаара мичийэн
Саас кэллэ, саас кэллэ!
Саас манна ажалла
Нап-намын музыка
Лыгкынас ырыатын,
Сайаҕас санаатын.
Саас манна ажалла
Ол ырыа үөрүүтүн,
Көмүскэс санаатын
Абылыр дыктитин.
Итиинэн илгийэн
Саас кэллэ! Саас кэллэ!

xxx
Сандал саас, сайаҕас саас,
Сандаарый миэхэбэ
Алтан таммахтарынан,
Көмүс оҕурууларынан.
Сандал саас, сайаҕас саас,

Аҕалый миэхэбэ
Бастагы тапталбын,
Күндү доҕорбун.
Толорууй баҕабын,
Туолбатах ырабын,
Кэрэ саас, күүтүүлээх саас!

xxx
Саас кэллэ,
Ыра санаам уһугунна,
Ырыам ыраахха дыэрэйдэ.
Саас кэллэ,
Нарын тапталы туойда,
Сүрэгим эйигин суохтаата.
Саас кэллэ,
Таптал тылын сипсийдэ,
Сүрэгим эйигэ тардыста.
Саас кэллэ. ...

САНААЛАРЫМ

Мин саныыр санааларым,
Ол үрдүк мэнгэ халлаанга
Хоһуун хотой буолангыт
Кыырайа көтүн көңүлгө.
Мин ыра санааларым
Хаачахтаныман бэйэбэр,
Тахсыг халҕаны аһангыт
Сырдыкка, кэрэбэ, санаҕа.

МИН ЭЙГЭМ

Мин эйгэм дыкти да эбит!
Тыбыс-тымныы, силлиэ, буурҕа,
Эмиэ да сып-сырдык күн,
Итии да итии куйаар.

Бу барыта айылҕа ончуга дуо?
Үрдүк Айыы ыйааҕа дуу?
Ким айбыт мин эйгэбин,
Ким этиэй ону миэхэ? ...

СААС КЭЛИИТЭ

Кырыа кыһын кыйданар,
Тыйыс-тымныы күрэнэр,
Үөрүү-көтүү аргыстаах
Сандал сааспыт эргийэр.

Күммүт уота күлүмнүүр,
Туулук үөрэ көрүлүүр,
Оҕо сааспыт аргыһа
Салааскабыт сырылыыр.

Үөрүү-көтүү сүрдэнэр,
Оонньуу-битии дэлэйэр,
Ырыа-тойук дыэрэйэр
Сандал сааһы уруйдуу.

xxx
Хоптолор, көтүмэн собуруу,
Барыман миигин хаалларан,
Мин этэр тылларбын эйиги
Тапталлаах киһибэр тиздээрин.

Сайыһыннарыман эйиги миигин,
Хоптолор, көтүмэн собуруу,
Тапталым илдьит көтөрдөрө,
Эргиллин эйиги миэхэбэ.

Мин таптыыр киһибэр, хоптолор,
Этээринг хайаан да эйиги
Бу орто дойдуга биир кыысчаан
Көһүтэр эйигин дэһээрин.

ДЬҮӨГЭЛЭРБЭР (Оҕо сааһым аргыстарыгар, бииргэ үөрэнэр кыргыттарбар)

Кэрэлэрин дьүөгэлэрим,
Хатынчаанга тэннээхтэр,
Үөрэн-көтөн мичилиһэн
Үөһээ көтүөх курдуктар.

Куруук манньык дьоллоох түгэн
Аргыстастын эйигиниин,
Оҕо сааһым чөмчүүктэрэ,
Көмүс күндү дьүөгэлэрим.

Олох суолун батыһан
Дьоллоох буолунг, кыргыттаар.
Ыраас, таптал, итээл, эрэл
Арыаллаатын эйигини.

САХАМ САЙЫНА

Сайаҕас саас күрэнэ,
Ыраах-ыраах төнүнэ,
Итии-илгэ тынынан
Самаан сайын эргийдэ.

Халыг киллэ тиит тыабыт
Киэркэйэн күөх өнгөнөнө,
Нэмын-нарын хатыг чаран
Ытарҕатын иилиннэ.

Алаас, сыһы ото-маһа
Кэмэ кэлэн суугунаата,
Араас дыкти сибэкки
Үөрэ-көтө тылына.

Күндү көмүс күмэйинэн
Күөрэгэбит дьурулаата,
Сайын сэргэх матыбын
Ыллаан ыраахха тириэртэ...

Ити сайын киэргэлэ,
Ити сахам сайына
Араас кэрэ көстүүнэн
Сайа тыынан кэллэбэ.

xxx
Билбэппин кими эн
билигин таптыргын,
Билбэппин кими эн
билигин саныыргын,
Билбэппин сүрэгим
кими суохтуурун.

Соботох аймана ытыырын.
Оо, бүтэй да эбит ээ
Мин тонгуй, кырачаан сүрэгим,
Сэрэйдэн көрбөт буоллаҕа
Эн кистэлэн санаабын.
Ол да иһин сүрэгим
Күн аайы эйигин катһэр.
"Бу көрсө түстөрбүн!..."

—дизбиттин
Тулатын одуулуу көрүнэр
Оо, билбэт диэн эрэин,
Сүрэгим халтайга аймаһар,
Кэлбати катһан
Түүнү да билбэккэ аһарар...

Билбэппин кими эн
билигин таптыргын,
Билбэппин кими эн
билигин саныыргын,
Билбэппин сүрэгим
кими суохтуурун,
Соботох аймана ытыырын.

БАҔАМ ТУҔА

Тус бэйэм баҕабын толороору
Алытаах чаппараагынан
симэммит

Эрэллээх ыгыыр үрдүгэр
Дьөһөгөй оҕутугар олорон,
Күүскэ сизилиттэн тутуһан
Кыырайа көтөбүн халлаанга,
Ханнык да мэхэйи билбэккэ.
Көтөбүн, баҕар, мин ол онно
Көрсүөм аптаах киһини,
Мин баҕам туоларын туһугар
Сүүрүөхтээх-көтүөхтээх
аанньабы.

"Наттыбын" мин аллаах
атаспын,
Көмүс кымныынан охсобун,
Көтүтэбин үрдүк мэнгэ
халлаанга,
Көтөбүн кыырайа киэн дуолга
Мин баҕам туоларын туһугар.

xxx
Өйдүүбүн маннайгы кылааска
Сибэкки тутуурдаах кэлбиппин,
Оскуолам аанын аан бастаан
Үөрүүнэн тэлэнчи аспыппын

Өйдүүбүн мичээрдээх көрсүбүт
Мин аҕа учуутал доҕорбун,
Үөрэххэ ыгырбыт-угуйбут
Кизиг да кизиг көстүүлээх
кылааспын.

Өйдүүбүн ол балабан ыйттан
Оскуола кийитэ буолбулпун,
Үөрэх-билии суолун ыйар
Саҕалаабыт аймаммын.

Вера МАКАРОВА

АРДАХ

Оттуур ыйбыт ортотугар,
Куйаас түспүт үгэнигэр
Быстах былът тийиэн кэлэн
Ардахтаата аһан иһэн.

Мэник-тэник таммачааннар
Мээнэ-мээнэ таммалааннар
Илитилэр сөбүрдэхтэри,
Эчикийэ, элбэхтэрин!

Сииги күүтүт сибэккилэр
Хамсы-хамсы тилиннилэр,
Сылаас күнгэ махтаммытты
Нуобастылар далбааты.

Аста охсон айаннаата,
Арҕаа диэки ааһа турда,
Үөрдэ-көттө күммүт кытта,
Абыраата ардах, ардах!

xxx
Оҕо сааска самаан сайын,
Оо, кэрэ да буолара,

Оонньуу-күлүү күн ахсын
Олбуор аайы туолара.

Кытыы тыаҕа кыргыттардын
Дьэдьэн үргүү тахсарбыт,
Көтөр-куотар лыахтардын
Күнү быһа сырсарбыт.

Уһун күнгэ долгун ууга
Умсахтаан да бизэрэбит,
Саҕа тахсаат, сылаас тыалга
Куура охсон киэрэбит.

Кизһээ аайы аймалаһан
Лапта оонньуу барарбыт,
Сорох кэмгэ адаарыһан
Балыйсан да ыларбыт.

Оннук этэ оҕо сааспыт,
Номнуо-бэлиэр ааһан хаалбыт...

xxx
Аттыбынан ааста
Кырдыаҕас эмээхсин,
Тоҕо эрэ санатта
Мин күн-күбэй ийэбин.

Холбойбут көбүстүүн,
Нүксүйбүт унуохтуун
Санатта сүтүкүн,
Аймаата дууһабын.

Хас биирдии киһиэхэ
Ийэ диэн—Тангара,
Хас биирдии сүрэххэ
Кэрэни баҕарар.

Ымсыыра саныбын
Ийэлээх дьоннорго,
Баҕаран ылабын
Мин туора дьоллорго.

Ол эрэн ийэлэр
Куруутун тыыннаахтар,
Эн таптыыр сүрэххэр,
Эн чараас дууһаҕар
Ийэлэр өрүүтүн тыыннаахтар.

Таптал диэн—тангара балаҕа,
Ким эрэ өлгөмнүк тиксизэбэ,
Ол киһи олобун тухары
Тапталын кууһуоҕа ыксары.

Ким эрэ ол бэлэхтэн матан
Соботох сорсуйа кырдыаҕа,
Дьылбатын тыйыс аналынан
Олобун сылларын барыаҕа.

xxx
Санньбар санааны куустаран
Сылайыттыы сыа хаар түһэр,
Сырдык, ыраас кырпахтарын
Мин үрдүбэр ыһар, ыһар.

Утуйдулар уу чуумлуга
Улуутуйбут үрүн тыалар,
Сынньанылар сылаас хаарга
Сахам сириг алаастара.

Намылхай ырыа кэриэтэ,
Наһаа да кэрэ кизһэ этэ,
Эн биһикки иккиэйэбин
Хаамсыбыгыт сэргэстэһэн.

Хатыты.

СҮТҮКТЭННИБИТ

Автор сурдугар зиналар санаа
редакция позициятыгар мадды
сөп түбүбүр буолбатах. Сурдук
ыйыктылар чөхчүлүр
кайдыктыкхтарыгар
экилэтирмэ автор тус байыто
сүтүр.

1999 оылдaахa oгoнyллyбyт УАЗ-31512 нaдcыpнaжaн, 40000 км cүүpбy. Билcэр тeлeфoн 21-345 (pабoчaй), 22-392 (дaнaгoоxи).